
Maja
ŠTAMBUK

Saša
POLJANEC-BORIĆ

SOCIJALNA UPORIŠTA
REVITALIZACIJE
LONJSKOG POLJA
– ZAKLJUČCI I
PREPORUKE

Istraživački projekt socijalne i gospodarske revitalizacije sela na Lonjskom polju trebao bi pridonijeti, za početak, *identifikaciji problema*, postavljanju *strateških ciljeva* razvojnih projekata i identifikaciji socijalnih *razvojnih aktera*.

Područje Parka prirode Lonjsko polje rijetko je naseljen kraj, s dvadesetak uglavnom malih sela, smještenih oko velikih poplavnih polja, zaštićen kao park prirode. Prometno je lako dostupan do samih granica Parka, ali je unutar područja loša prometna povezanost javnim prijevoznim sredstvima, a i ceste su loše održavane. Nalazi se blizu Zagreba i u blizini nekoliko manjih gradova: Siska, Petrinje, Kutine i Novske.

Obilježava ga nekoliko hendikepa:

1. Ljudi se pretežno bave poljoprivredom:
 - na tradicionalan (ekstenzivan) način,
 - poljoprivredni proizvođači su nedovoljno organizirani,
 - ne postoji proizvodna marka.
2. U krajevima poput istraživanog, gdje među djelatnostima kojima se stanovnici bave dominira (ekstenzivna) poljoprivreda:
 - niski su prihodi kućanstva,
 - stanovništvo je starije,
 - lošija je razina obrazovanja,
 - rijetki su pojedinci s poduzetničkim mentalitetom, vlada pasivnost,
 - mladi odlaze.
3. Većina nepoljoprivrednih radnih mjesta nalazi se izvan područja, uglavnom u industrijskim pogonima u Sisku, Kutini, Popovači; zaposlenost u udaljenim mjestima obilježava:
 - gubitak vremena na putovanje do posla i natrag,
 - povećani troškovi,
 - niske plaće (niska razina obrazovanja),

- ograničen broj radnih mjesta (zbog recesije i skromnog stupnja školovanosti tražitelja izvanpoljoprivrednog posla).
4. Ruralni turizam još nije ni izdaleka dosegao svoje mogućnosti:¹
 - a. jer u Hrvatskoj još nije razvijena potražnja za “ruralnim turističkim proizvodom”, i
 - b. jer Lonjsko polje nema, zasad, niti minimalni standard nužan za tržišno eksploatiranje “rekreativnih ruralnih sadržaja”. Ove činjenice su, dakako, utemeljene u spoznaji da lokalna populacija nije u stanju sama oblikovati i proizvesti turistički proizvod.
- Imajući u vidu sve navedeno, jasno je da u oporavku Lonjskog polja valja krenuti od početka. Zbog toga je nužno ponajprije odrediti ciljeve revitalizacije.

CILJEVI REVITALIZACIJE I NJIHOVA SOCIJALNA UPORIŠTA

Koji su strateški ciljevi revitalizacije² i razvitka ovako specifičnog zaštićenog ruralnog manjeg područja?³ I što su socijalna uporišta tog zahtjevnog, dugotrajnog i skupog procesa?

a) Ciljevi

1. Optimalno *valoriziranje i očuvanje prostora*, a time i prirodnog, gospodarskog, kulturnog, naseobinskog i svakog drugog naslijeđa;
2. *Socijalno održiv razvitak* koji se temelji na konceptu svestrane afirmacije ruralnog. To je razvitak koji bi seosku socijalnu zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnog razvojnog aktera.⁴ Istodobno, to mora biti model koji ne proizvodi negativne ekološke i druge posljedice (kao što je to slučaj s konceptom intenzivnog industrijskog razvitka);
3. Stvaranje povjerenja domaćeg stanovništva u iznimnu vrijednost naslijeđenog prostora, proizvodnih praksa, materijalne i duhovne kulture, ekoloških okolnosti, povijesnih iskustava; *izgraditi pozivnu identitetsku sliku*;
4. Interpretacija svih *razvojnih mogućnosti* kraja i stvaranje povoljnijih *uvjeta razvitka*;⁵
5. Poticanje i usmjeravanje *obrazovanja* mladih i starijih;
6. Poboljšanje *drugih uvjeta* uspješnog razvitka (društveni i komunalni standard);
7. *Poticanje investicija* domaćih ljudi i vanjskih investitora, smanjivanje troškova otvaranja novih radnih mjesta.

Zbog kompleksnosti revitalizacijskog projekta razvojnog zapuštenog ruralnog prostora, a ovdje prije svega mislimo na mnoštvo aktera i uporišta koji se u takav projekt

uključuju⁶ ili se s njima računa, mnogi se takvi projekti oslanjaju na suvremeni koncept ruralne integracije (jer sve se, uostalom, integrira). Ruralna integracija podrazumijeva proces koji će ruralni kraj mrežom realnih interesa i potreba povezati s bližim i udaljenijim gradovima i ostalim ruralnim područjima. Takav pristup, nužno, nameće potrebu određenog zaokreta u načinima razmišljanja i ponašanja socijalnih razvojnih aktera: od onih na nacionalnoj razini pa sve do malih grupa na lokalnoj razini. Taj koncept ponajprije znači:

- napuštanje koncepta vatrogasnih i necjelovitih razvojnih akcija u ruralnom području, koje su išle za tim da izolirano riješe neki gorući problem;
- strateški dugoročan i cjelovit pristup ruralnom razvitku s ciljem da ga se, ako je ikako moguće, osposobi za samostalni razvitak, oslonjen uglavnom na domaće ljude, lokalne razvojne resurse i dominantna baštinjena načela i iskustva;
- kroničan manjak socijalne razvojne energije valja potražiti prije svega u iseljenom stanovništvu, ali i u drugim skupinama kojima bi život u tom kraju bio bliži njihovu sociokulturnom usmjerenju;
- bez obzira na potrebu i razumljiv razvojni zahtjev da stanovništvo Lonjskog polja sačuva najvažnije sastavnice tradicionalnog načina gospodarenja i života, nužno je omogućiti relativno brzo osuvremenjivanje svih ostalih dijelova života i zapošljavanja.⁷ Valja prepoznati sve što nije nužno očuvati u tradicionalnom obliku kao i sve novo što je moguće primijeniti bez opasnosti za očuvanje temeljnog zaštićenog fenomena. Razvitak gospodarskih djelatnosti nije moguć bez svestrane povezanosti s bližim i udaljenijim prostorima.

Zaštita prirodnog okoliša i podizanje kvalitete života stanovnika na (naseljenom) zaštićenom području neodvojive su i jednako važne sastavnice razvitka, odnosno razvojnih projekata. Zato je prijeko potrebno da se stanovništvo koje stalno živi na području Parka prirode upozna s projektima i cijevima zaštite, da se od početka uključi u poslove zaštite, da im se prizna da su upravo oni, odnosno njihovi prethodnici na tom području sačuvali glavne prirodne i gospodarske resurse Parka, i da, s pravom, očekuju određenu korist od “svoje” prirodne baštine. Istraživanjem smo utvrdili njihova konkretna očekivanja. Značenje prirodne baštine Lonjskog polja u svjetskim, europskim i nacionalnim okvirima može biti dodatni motiv za “pridobivanje” lokalnog stanovništva za sudjelovanje u aktivnostima koje im, na prvi pogled, suzuju slobodu djelovanja, jer

uvode red u ponašanju, nužan na zaštićenu području. Iskustva ruralnih razvojnih projekata pokazuju da su uspješno realizirani oni projekti koji su od samog početka uključivali lokalno stanovništvo i organizirali njihovu dobru informiranost i aktivno sudjelovanje u razvitku kraja.⁸ Druga je razina problema promjena u ponašanju domaćih ljudi, koja je nužna radi zaokreta prema razvojno zanimljivim i prostoru primjerenim projektima.

U skladu s prije navedenim pitanjima evo i odgovora na koja *socijalna razvojna uporišta* može računati revitalizacija Lonjskog polja?

STANOVNIŠTVO

Najvažniji ali i najdugoročniji zadatak unutar projekta revitalizacije i kontinuiranog razvitka kraja jest ulaganje u stanovništvo i pomoć domaćim ljudima da sudbinu uzmu u svoje ruke, u nekom prihvatljivom i motivirajućem roku. To je moguće postići školovanjem mladih, barem do razine završene srednje škole. Ostalima koji žele napredovati u postojećem poslu ili se uključiti u neki novi posao trebalo bi organizirati stručno usavršavanje putem tečajeva, predavanja, instrukcija i ostalih načina izobrazbe odraslih. Poljoprivrednike treba intenzivnije povezati s Javnom poljoprivrednom savjetodavnom službom i omogućiti im ostale izvore informiranja o novostima u poljoprivrednoj proizvodnji.

Prvi cilj ulaganja u stanovništvo jest postići stabilnu demografsku situaciju, odnosno uravnotežiti migracijsku bilancu. Bez stabilne populacije svaki je razvojni program upitan.

Najveću odgovornost za vlastiti razvitak ima domaće stanovništvo. Prvi do njih na svoj način svakako jesu odseljeni. U odnosu između onih koji su ostali u selima i odseljenih sa svim njihovim potencijalima velika je neiskorištena energija koja često manjka ruralnoj zajednici, pa su stoga odseljeni važna potpora razvojnih procesa, koje valja primjereno aktivirati i usmjeriti.⁹ Pritom se ne pretpostavlja da se oni (svi) moraju vratiti.

OBITELJ

O obitelji kao razvojnom uporištu već smo rekli da je nezaobilazna upravo za djelatnosti na koje će se bez sumnje oslanjati revitalizacijski program naselja na Lonjskom polju – poljoprivredu i seoski turizam. U tim djelatnostima usamljenom pojedincu gotovo je nemoguće nešto postići. Međutim, kako se radi o obitelji koja se većinom oslanja na

(ekstenzivnu) poljoprivredu na obiteljskom gospodarstvu, a takvu se upravo želi sačuvati, nužno je u razvojnim ciljevima (i načelima) visoko postaviti zahtjev da se omogućiti nekim članovima poljoprivredne obitelji i izvanpoljoprivredni izvor prihoda. Na taj način bi se olakšalo preživljavanje obitelji, jedan broj članova bi (vrlo vjerojatno) ostao u kućanstvu, a moguće je da bi i dio izvanpoljoprivrednog prihoda bio investirano u poljoprivrednu proizvodnju.¹⁰

SEOSKA ZAJEDNICA

Selo je osnovna socijalna jedinica u mreži naselja i za mnoge stanovnike jedini dobro poznati socijalni okvir života i rada. Na Lonjskom polju ono je u prepoznatljivoj *dekompozicijskoj fazi*: opada ukupan broj stanovnika, sve manje je i seljaka, iako razmjerno prevladavaju, sve više je starijih ljudi, sve manja je aktivnost preostalog stanovništva i u temeljnoj djelatnosti, pa se zapuštaju polja, šume, pašnjaci, vodeni tijekovi, ali i neke stare sorte biljaka i domaćih životinja itd.¹¹ Ujedno, zapuštaju se i napuštaju kuće, gospodarski objekti, vrtovi pred kućama. Polako nestaju stare sorte cvijeća iz cvjetnjaka. Zaboravljaju se i ruralni zanati na kojima počiva materijalna tradicija kraja, ali i otežava njezina obnova, rekonstrukcija.¹² Organizacija života je na niskoj razini, udaljene su i osobito za stare ljude teško dostupne zdravstvene službe, općinske i županijske službe, katastar, sud. Za preostalu djecu prijevoz do škole je organiziran. Preostalo je još svega par četverogodišnjih i osmogodišnjih škola u naseljima na području Parka prirode. Djeca se odmalena uče odlasku. Škole se zatvaraju, učitelji nestaju iz naših sela, sve školske zgrade nisu našle novu razvojnu namjenu. Na Lonjskom polju živi se substandardno u svakom pogledu. I to se ne smije faksimilizirati. Budućnost ovih sela ne smije počivati na projektu čuvanja i “prodaje” bijede. Čak i ono što ostavlja dojam bijede i siromaštva, valja što prije sanirati. (Za sve akcije koje pridonose boljoj i uređenijoj slici sela nisu potrebne velike svote novca.)

Jer sela, takva kakva su danas, neće sačuvati postojeće stanovništvo, a neće ni privući druge. Pritom mislimo na sve kategorije “dolazećih” stanovnika: na stalne nove stanovnike, na povremene goste, na vlasnike sekundarnih rezidencija, odnosno stanovnika koji će ondje boraviti preko vikenda i godišnjih odmora. Poznato je da povremeno, sezonsko stanovništvo može podići socijalnu dinamiku u ruralnim područjima i pomoći stvaranju razvojne energije; oni mogu pretočiti u ruralnu sredinu poneko dobro, korisno i prihvatljivo gradsko iskustvo.

Stoga je nužno u obnovi sela:

1. odrediti *minimalni društveno-komunalni standard* koji valja uskoro dostići;
2. *organizirati život na višoj uslužnoj razini*;
3. *aktivirati lokalno stalno stanovništvo i općine, odnosno gradove*, oko ideje *razvitka na podlozi lokalnih resursa*; organizirati sastanke, uključiti lokalne radiopostaje i lokalnu TV u promicanju malih razvojnih ideja na temelju stručnih analiza;
4. *aktivirati lokalno stalno i privremeno stanovništvo na uređenju* okućnica, putova, javnih prostora sela.

GOSPODARSTVO

U vremenima kad se prestrukturira gospodarstvo jakih europskih zemalja i kad nastupa razdoblje postfordističkog načina proizvodnje, dakle prestanak dominacije golemih sustava, za očekivati je da će se i hrvatsko gospodarstvo, u kojem još uvijek dominiraju “kapaciteti” iz paleoindustrijskog razdoblja, restrukturirati prema *fleksibilnijim organizacijskim oblicima*. To znači da će neke proizvodne ili logističke dijelove poduzeća alocirati u neka druga područja koja će ondje biti poželjnija i isplativija, a moguće je da ih država financijski podrži zato što su na tragu nekih temeljnih strateških razvojnih ciljeva.¹³

Kad je u pitanju selo, poznato je da ono oskudijeva radnim mjestima izvan poljoprivrede, a osobito tzv. *ženskim radnim mjestima*, što je sigurno važan uzrok veće migracije žena iz seoskih u gradska područja i spolna neravnoteža u aktivnoj i fertilnoj kohorti, a koja je naglašeno negativnih učinaka. O tome bi u demografski recesijskoj situaciji, kakva vlada na Lonjskom polju, bilo nužno voditi računa.

U slučaju Lonjskoga polja, obrubljenog većim ili manjim gradovima u kojima postoji nekoliko industrijskih divova i kojima predstoji organizacijska i vlasnička preobrazba, za dio manjih čistih proizvodnih ili drugih djelatnosti (primjerice računovodstvenih) mogla bi se ponuditi lokacija unutar područja.

Dakako, sela bi valjalo infrastrukturno osposobiti da mogu i tehnički “podnijeti” nova radna mjesta.

POLJOPRIVREDA

U poljoprivredi Lonjskog polja prevladava samoopskrbna i ekstenzivna proizvodnja. A kako je poljoprivredno stanovništvo dominantno, tako njihov obrazac potrošnje ut-

ječće na ukupnu potrošnju i značajno usporava i usmjerava razvitak lokalne trgovačke djelatnosti. Kontinuirani dotok turista djelovao bi na stabilizaciju nešto šire i bogatije opskrbljene mreže različitih trgovina, a potaknuo bi i pripremu (ambalaža!) za prodaju lokalnih proizvoda.¹⁴

Kako dakle sve ove ciljeve i njihov socijalni kontekst organizirati u projekt? Odgovor je jasan. Projekt revitalizacije Lonjskog polja nemoguć je bez aktivnog sudjelovanja svih triju danas postojećih razina uprave u Hrvatskoj: države, županije, općine/gradova.

Zbog toga se, u nastavku, donose obrisi *razvojnog okruženja koje omogućuje revitalizaciju Lonjskog polja*.

Obilje analitičkog teksta koji prethodi ovom, sintetičkom, poglavlju studije bez sumnje upućuje na jedno: autentična socijalna uporišta revitalizacije Lonjskog polja nalaze se, u najvećoj mjeri, u *identitetskim obilježjima* lonjskopoljskog prostora, jer upravo ona omogućuju ono što na ovom prostoru kritično nedostaje, naime, *tercijarizaciju i kvartarizaciju ovog područja*

Budući da je prethodni tekst u više navrata ukazao da je aktualna – marginalna – životna situacija na Lonjskom polju kumulativni rezultat: “makro-”, “mezo-” i “mikro-” procesa koji su obilježili hrvatsko društvo u proteklih 50–60 godina, nužno je, pri definiranju uporišta revitalizacije na ovom prostoru, njihove distinktivne sadržaje “rasporediti” tako da odgovaraju prije navedenim razinama kriznih procesa koji su obilježili današnju stvarnost Lonjskog polja. Pritom valja imati na umu da: a) ova podjela prije služi u metodološke nego u teorijske svrhe (naime, organizacijom razvojnih uporišta lakše se upravlja procesom i postupcima revitalizacije) i b) ova podjela, u načelu, označuje razinu države (*makro*), regije (*mezo*) i općine/grada (*mikro*). U tom smislu će se, u nastavku, uporišta razvoja tretirati upravo s obzirom na ovdje navedene tri razine izvršne vlasti.

Krene li se od početka, tj. od države, valja reći da stvaranje nacionalne za razliku od karakterne (socijalističke) države, predstavlja *univerzalnu razvojnu priliku* naprosto stoga što, po samoj svojoj metafizičkoj odrednici, nacionalna država mora odgovarati na potrebe *svih društvenih aktera*, dok “karakterna” država mora odgovarati isključivo na potrebe “ideoloških” aktera. Budući da se u “karakternim” državama državni proračun, kao ključni instrument središnje države, oblikuje isključivo sukladno socijalnim interesima društvenih grupa koje tvore “karakter” države, jasno je da se takva država restriktivno ponaša prema društvenim grupama koje nisu “identitetski” vezane za karakter države.

Nasuprot tome nacionalna država, koja je po svojoj naravi odgovorna i za pitanja identiteta, mora zbog toga oblikovati “alokativne” mehanizme za sve vrste *socioekoloških* zajednica koje postoje na nekom nacionalnom teritoriju, kako bi: a) opravdala svoj nacionalni politički habitus, b) osigurala ravnomjernu percepciju nacionalnog političkog habitusa *na cijelom svom državnom teritoriju*, što predstavlja temeljni uvjet njezina intergeneracijskog trajanja.

U tim i takvim uvjetima koji samom svojom “metafizikom” nalažu načelo poštivanja identiteta, *socioekološke* odrednice nekog prostora predstavljaju temeljnu razvojnu prednost jer njihov “oblikovni predložak” predstavlja dio mozaika koji tvori sliku o cjelini nacionalnih resursa. U tom smislu činjenica da je Lonjsko polje *socioekološki* prostor nastao u/po rubovima močvara te da stoga dijeli resursni identitet s ostalim močvarnim područjima u Hrvatskoj (delta rijeke Neretve, Crna Mlaka, Kopački rit) predstavlja podlogu za formiranje jedinstvenog identitetskog sklopa koji traži/zahitjeva svoje mjesto kako u nacionalnoj razvojnoj strategiji tako i u shemi alokativnih obveza središnjeg državnog proračuna prema tim socioekološkim identitetskim cjelinama.

Zna li se da je osnovno identitetsko obilježje tih i takvih cjelina činjenica da se one “bitno ne razlikuju od prirodne zbiljnosti” te su, u tom smislu, “samo priroda rođena s pomoću nešto drukčijih pomagala” jasno je da financijski tijekovi proračuna središnje države pritom moraju biti usmjereni na one funkcije koje “društvena zbiljnost” ovih sredina ne može samostalno podržavati, a koje su zbog potrebe identitetskog utemeljenja i intergeneracijskog trajanja od primarnog interesa za nacionalnu državu, a to su:

- Obrazovanje
- Zdravstvo
- Sigurnost
- Zaštita
- Kultura.¹⁵

U tom smislu je suboptimalno ono što je upravo sada slučaj na Lonjskom polju: da se državna intervencija temelji isključivo na zaštiti biogenih i antropogenih faktora – dakle faune i arhitekture – kroz male proračunske transfere Ministarstva prostornog uređenja i zaštite prirode te Ministarstva kulture, a ne i na poticajima za razvoj i održavanje “socioekoloških zajednica” – dakle stanovništva – koje je svojim načinom života omogućilo stvaranje antropogenih i biogenih faktora koji se štite.

Zbog toga bi uloga države na ovom području morala biti pojačana i u ostala tri ključna elementa državnog in-

tervencionizma, i to na način da se na teritoriju “acentriranih” područja, koja su u svojoj osnovi “rubna/periferna” te posjeduju nisku “socijalnu gustoću” zbog koje u njihovim zajednicama ne postoji “stabilna snaga za mobilizaciju stanovništva na posebne oblike djelovanja” što su sociološki atributi kojima se slika “sociogram” lonjskog područja – osigura kvalitetna prisutnost: školske i zdravstvene mreže te policijske i pogranične zaštite.

Ovo posljednje postaje osobito aktualno u situaciji u kojoj se, u sjeni stvaranja Europske unije, pojačavaju aktivnosti tzv. *traffickinga*, u nas poznatijeg kao “šverca ljudima”. S obzirom na to da će ovo ponajprije tištiti Hrvatsku kao zemlju koja neposredno graniči s još uvijek nestabilnim i neuređenim područjem Bosne i Hercegovine te Srbije, dakle državama čiji će unutrašnji organizacijski problemi prebacivati “odgovornost” za nekontroliran prolaz ljudima upravo na uređeniju i stabilniju Hrvatsku, nužno je rješavanje ovog problema promatrati u svjetlu pristupa koji stimulira “ruralnu integraciju pograničnih područja”. Za vjerovati je, naime, da razvijene i komunalno opremljene ruralne sredine neće “hazardirati” svojom sudbinom kao što je to slučaj u prostorima gdje ne postoji odgovarajuća socijalna kohezija te gdje velik dio komunalnog teritorija zbog depopulacije uopće nije pod nadzorom domicilnog stanovništva – što je upravo situacija u kojoj se nalazi područje Lonjskog polja.

Želi li se, na ovome mjestu, dodatno sistematizirati uloga države na ovom području, u svjetlu već iznesenih prijedloga, jasno je da ona mora biti proaktivna, alokativna i inovativna, i to osim u zaštiti, i u razvoju. A biti proaktivan i alokativan i inovativan u razvoju znači da država mora na tim područjima početi davati ponajprije na razini *odgoja i nastave* zbog činjenice da time barem pokušava pozitivno utjecati na negativne poticaje koji mlađim naraštajima u vezi s vrijednosnim statusom lonjskog zavičaja dolaze već iz samih lonjskih obitelji. Što, pak, znači davati na razini odgoja i nastave u uvjetima mršavog središnjeg državnog proračuna? To znači odabirati alternativna i jeftinija rješenja koja, primjerice, za škole i dječje vrtiće otkupljuju napuštene drvene kuće koje se uređuju te u koje se uvodi kompjuterska tehnologija te se tako stvaraju alternativni “centri izvrsnosti” sa sinergijskim demonstracijskim efektom. Ovakav pristup školstvu vjerojatno predstavlja više organizacijsko-psihološki a manje financijski problem, ali on je nuždan da bi se u kratko vrijeme vratilo samopouzdanje lokalnim sredinama te se stvorio prostor za povratak/dolazak mlađeg stanovništva, sposobnog za prokreaciju, u ovo područje. Također, time bi se u socijalnom smi-

slu povećao broj aktivnih partnera u zaštiti, jer bi se nje osim samih zaštitara, posredno, bavile i odgojno-nastavne institucije. Nakon takvog – pozitivnog – djelovanja države lokalno partnerstvo lakše bi “uspjivalo” jer bi zaštitari u nastavi našli svog prirodnog interesnog saveznika.

Osim odgojno-nastavnog programa proaktivnih intervencija, država na ovom području mora osigurati i *primarnu zdravstvenu zaštitu* na teritorijalnom a ne numeričkom načelu, osiguravši dovoljan broj i raspoloživost liječnika i ljekarni u određenom teritorijalnom rasponu, kako je to uobičajeno i u “gusto” naseljenim područjima. Ne postoji, naime, danas mlada obitelj u Hrvatskoj, pri postojećoj razini prosvijećenosti, u čije životne aspiracije ne spada pružanje odgovarajuće zdravstvene zaštite svom potomstvu. Zbog toga je okretanje negativnih trendova koji su u socio-ekonomskom smislu prisutni na lonjskom području nemoguće prije negoli država pokaže “dobru volju” da u njihovim rješavanjima sudjeluje.

Napokon, pojačavanje elemenata *sigurnosne zaštite* znači prije svega iskazivanje senzibiliteta države za probleme područja koje pritišće sustavna depopulacija te koja su zbog toga izložena raznim vrstama nezakonitog ponašanja. U tom bi smislu država morala, uz cijelu nacionalnu granicu, poticati “komunalno graničarsko partnerstvo” senzibilizirajući lokalno stanovništvo na rastuće probleme. U tom i takvom pristupu pogranični dio Lonjskog polja bilo bi samo jedno od područja za koje bi bilo vrijedno razviti – međunarodni projekt. Time bi se lokalnom stanovništvu u pograničnim dijelovima Hrvatske (dakle i na Lonjskom polju), izgradio novi osjećaj suvremene “korisnosti” – osjećaj – koji je lokalno stanovništvo odavno izgubilo u razdoblju polustoljetne urbanizacije/industrijalizacije.

Nema nikakve sumnje u to da bi ova tri elementa vidljivog državnog interesa za ovo područje koja još nisu na djelu (ili ih barem ovo istraživanje nije registriralo) sinergijski djelovala na državnu “misiju” zaštite koja je već pod pritiskom “međunarodne” javnosti ustanovljena na ovom prostoru. Ovakvo bi ponašanje države, naime, omogućilo da se “tlak odozgo” tj. zaštita prirode i tradicijske baštine poveže i s tlakom “iz sredine”, tj. brigom države za opstanak socijalnih zajednica u zavičajima s jakim identitetom, što bi zasigurno urodilo sustavom partnerskih mreža na komunalnoj razini u kojima bi: poljoprivreda s pozitivnim organskim predznakom tvorila jednu interesnu grupu, uslužni sektor utemeljen na atraktivnoj i rekreativnoj vrijednosti lonjskog prostora drugu komplementarnu interesnu grupu, dok bi naobrazba i zaštita tvorile treći interesni par komplementaran s prethodna dva.

U tom bi okruženju proaktivne i inovativne državne intervencije sada zaštitna funkcija Parka prirode Lonjsko polje dobila novu funkciju “razvojnog partnera” koji bi koordinirao zaštitne i razvojne interese ovog prostora. Na taj način bi se redefinirala sada ograničena poslovna misija Parka prirode, čime bi se jedna isključivo zaštitna institucija preokrenula u “razvojnog agenta”.

Valja imati na umu da usvajanje razvojne funkcije Parka sugerira i povećanje same institucije Parka, jer ona se danas – poznato je – svodi na samo dva stalno zaposlena i jednog honorarnog djelatnika. Zašto, dakle, valja povećati samu instituciju Parka? Zato što teorijska analitika ovog istraživanja pokazuje da razvoj ovog prostora mora imati svog “multipraktičnog agenta” koji je sposoban razumjeti i operacionalizirati “tlak odozgo” i “tlak iz sredine”, dakle alokacije iz međunarodnog i nacionalnog okruženja, te zato što stanje na terenu sugerira da lokalne zajednice nemaju resursa za potpuno preuzimanje tog “tlaka”.

Upravo zbog toga postojeću instituciju Parka valja, po uzoru na postojeća i djelatna međunarodna iskustva, obogatiti još barem stručnjakom za razvoj poljoprivrede, stručnjakom za zbrinjavanje otpada te, napokon, osobom zaduženom za razvoj turizma.

Uporišta za ovakav prijedlog nalaze se u konkretnim nalazima provedenog istraživanja iz kojih proizlazi da poljoprivreda na Lonjskom polju mora biti utemeljena na:

- očuvanju “tradicionalnog oblika poljoprivredne proizvodnje” koju karakterizira “... arhetipski način stočarenja s miješanim krdima svinja, stadima konja, krava, gusaka i drugih vrsta ... koje više nije moguće nigdje pronaći...”;
- povećanju proizvodnje, kojem aspirira najmanje 20% anketiranih domaćinstava te koje treba uskladiti sa zaštitnim zahtjevima Parka;
- obogaćenju marketinškim konceptom dodane vrijednosti koja proizlazi iz fenomena slobodne/arhetipske ispaše, koja danas na tržištu nosi konotaciju “zdrave”, pa se prema tome i više cijeni;¹⁶
- intervenciji institucija (Parka) u situacijama gdje u određenim razdobljima, zbog smanjenja broja članova u obitelji, dolazi u pitanje upravljanje nekim imanjem koje je, primjerice, smješteno unutar važne turističke zone u parku, pa stoga ne smije izgledati zapušteno.

Nadalje, čuvanje okoliša s obzirom na nuždu brze i značajne tercijarizacije i kvartarizacije ovog područja valja utemeljiti na:

- edukaciji lokanog stanovništva i kapitalnim ulaganjima koja će omogućiti napuštanje “prakse (nekontroliranog) odlaganja krutog otpada i ispuštanja otpadnih voda”. Ovo znači da nekontrolirano odlaganje otpada zapravo predstavlja lonjski *modus vivendi*, pa će stoga trebati strpljiv rad institucija Parka da bi se taj problem riješio;
- sprečavanju i reorganiziranju nesustavnog interveniranja u okoliš kao što su: lov, krivolov, sječa šuma i ispaša.

Napokon, turizam, kao najpoželjnija razvojna orijentacija ovog prostora mora se utemeljiti na:

- razvoju atrakcija jer na prostoru Lonjskog polja još nema pravih uvjeta niti za razvoj izletničkog a kamoli stacionarnog turizma. Nedostaju, naime, kako objekti atrakcije tako i objekti rekreacije. Zbog toga je jasno da park mora poslužiti kao agent “interpretacije okoliša”, jer taj posao nadilazi domete općinskih uprava, s jedne strane dok je previše “usko profesionalan” za županijske strukture izvršne vlasti, s druge. Posao “interpretiranja okoliša” valja, s obzirom na resursnu osnovu Lonjskog polja, organizirati po modelima “putova: baštine, povijesti i prirode”, o čemu u Hrvatskoj već postoje određena iskustva kako u nevladinim udrugama tako i u sveučilišnim institucijama;
- razvoju marketinga Parka; to je posebna aktivnost koju valja razviti kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Pritom je cilj marketinga prije svega povećati priljev izletnika u Park kako bi se time: a) povećao autonomni prihod Parka, b) povećalo tržište za poljoprivredne proizvode Parka te za rad lokalnog ugostiteljstva. Također, cilj marketinga mora biti i senzibiliziranje međunarodne javnosti na opstanak, atraktivnosti i probleme ovog Parka, kako bi se otvorio prostor da na ovo područje dođe veći broj inozemnih “rekreativaca” i ljubitelja prirode;
- razvoju ugostiteljskih i stacionarnih kapaciteta;
- razvoju edukativnih sadržaja radi prihvatanja i organiziranja međunarodnih projekata.

S obzirom na to da, po svom sadržaju, razvojne funkcije Parka pridonose jačanju ekonomske i atraktivne moći županija u kojima se Park nalazi, jasno je da bi financiranje razvojnih funkcija Parka moralo biti na teret županija u onom proporcionalnom dijelu u kojem Park sudjeluje u teritoriju županije. U tom bi smislu sama institucija Parka bila u partnerskom odnosu kako s državom (što je opisano na prethodnim stranicama) tako i sa županijama.

Kako bi se, napokon, u cijelosti ocrtili obrisi partnerske mreže nacionalne države, koja je nužna da bi instituci-

ja Parka doista postala “razvojnim agentom” ovog područja, nužno je na ovome mjestu upozoriti i na ulogu općina i gradova u ovom kompleksnom pothvatu.

U tom smislu se uloga jedinica lokalne samouprave vidi prije svega u senzibiliziranju lokalnog pučanstva na pozitivne aktivnosti Parka, ali i u aktivnom moderiranju i kritičkom reagiranju na one aktivnosti Parka koje ambicijama nadilaze aspiracije lokalne populacije ili su pak s njom u potpunoj suprotnosti. Tako se upravo razina općina/gradova smatra stvarnim demokratskim temeljem razvojne institucije Parka, jer ona, u neposrednom dosluhu i po logici stalne političke ovisnosti o zadovoljstvu lokalnim prilikama, na najbolji način može utjecati na veličinu i intenzitet “tlaka odozgo i iz sredine” koji se u moderno doba šalje prema lokalnim sredinama s “jakim identitet-skim nabojem”. Upravo zbog toga se može reći kako općine predstavljaju treći nezaobilazni partnerski faktor – nuždan za poticanje revitalizacije ovog područja.

Na kraju je važno istaknuti da ovako shvaćena uporišta revitalizacije predstavljaju prijedlog koji valja raspraviti na svim spomenutim razinama državne uprave. Upravo stoga će poziv na raspravu o ovom istraživanju biti dokazom da se o projektu počinje razmišljati operativno.

BILJEŠKE

¹ Nekoliko primjera razvitka ruralnog turizma u ekološki osjetljivim područjima opisano je u časopisu *Turizam*, br. 4 (2000.).

² Pojedine pojave u ruralnoj i periferijskoj Hrvatskoj (s jedne strane agrarna depopulacija i deruralizacija, a, s druge, urbana industrijalizacija i urbana koncentracija) nužan su, koristan i poželjan prateći fenomen modernizacijskih procesa, ali trajali su predugo i nisu dosegнули onu (pravu) mjeru kojom bi ruralnu periferiju osposobili koliko-toliko za samorazvitak, već su tu granicu prešli bez zaustavljanja i umjesto nastanka povoljnih okolnosti, započeli su negativni trendovi. Međusobna neusklađenost procesa (osobito deagrarizacije i prekasne i nedovoljno intenzivne industrijske decentralizacije) rezultirala je degradacijom ruralnih područja i slomom nekadašnje gospodarske osnovice. Područja u kojima je poljoprivreda ostala jedinim gospodarskim osloncem zaostajala su u svakom pogledu. Pojedini nekoć isključivo poljoprivredni krajevi zamijenili su tradicionalnu djelatnost nekom drugom “isključivom” djelatnosti. Primjerice, u priobalju i otočnim mjestima uz more turizam je istisnuo sve, pa i turizmu komplementarne djelatnosti. Tek krizna faza tranzicijskog razdoblja osvijestila je prednosti heterogenizirane gospodarske strukture malih ruralnih društava i, iako još uvijek nedovoljno radikalno, donekle izmijenila poglede na strategiju ruralnog i agrarnog razvoja.

³ Vidjeti neke primjere razvojnih projekata u ruralnoj Europi. Npr.: L'evaluation globale d'un projet LEADER: Western Isles, Skye and Lochalsh (Ecosse, Royaume-Uni). *Rural Europe*. European Commission – AEIDL 1997.

⁴ M. Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u

Zagrebu, 1997., str. 274. Taj je kriterij bio strukturalno ne-imanentan bivšoj razvojnoj matrici i u tome leži jedan od razloga ruralnog zaostajanja.

⁵ Dobar je primjer Ličko-senjske županije (na "planskoj" razini), koja je predviđjela sljedeće mjere i aktivnosti u funkciji razvitka: a. osnivanje Županijske razvojne agencije, b. utemeljenje razvojnog fonda Ličko-senjske županije i c. financijsku potporu provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave.

Županijska razvojna agencija bila bi infrastrukturni temelj i logistička potpora poduzetnicima. Prethodno bi trebalo osigurati trajno osposobljavanje stručnjaka koji će se baviti razvitkom i koji će stvarati potpornu mrežu na razini lokalne samouprave. Njezini najvažniji zadaci bit će: pomoć u osnivanju i razvoju malih poduzetnika (iniciranje projekata, pružanje savjeta vezanih za pripremanje projekata), unapređenje okoline u kojoj posluju mala poduzeća, pronalaženje financijskih sredstava za razvojne programe i poduzetničke projekte, uspostavljanje veza na regionalnoj, državnoj i međunarodnoj razini, promocija lokalne industrije i obrtništva itd. U početku bi Agenciju financirali osnivači, a nakon dvije do pet godina pretpostavlja se da bi mogla opstati (neprofitno) od naplate svojih usluga.

Razvojni fond u jednom dijelu osiguravao bi financijska sredstva (inicijalna bi se osigurala iz proračuna) novim i već postojećim poduzetnicima, skraćivao i pojednostavljivao zamršene i dugotrajne administrativne poslove oko dobivanja kredita, savjetovao pri pripremi dokumentacije vezane uz zahtjeve za financijskom potporom.

Razvojnim fondom usmjerivala bi se potpora točno određenim djelatnostima i tako utjecalo na preobrazbu ličkoga gospodarstva. Prednost je predviđena za sljedeće djelatnosti: proizvodna ili prerađivačka trgovačka društva i obrti, poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo, turizam i osobne uslužne djelatnosti. Dakle, radi se o djelatnostima koje se oslanjaju ponajprije na endogene razvojne resurse, čime se osigurava određena gospodarska neovisnost i stabilnost.

Financijska potpora provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave. Ličke općine i gradovi nisu imali takav program poticanja svojega gospodarstva. Ponegdje nije bilo kadrova, ponegdje nije bilo novca, negdje nije bilo ljudi. Iz proračunskih županijskih sredstava financirat će se izrada programa i njegova realizacija.

⁶ Neki su na vodoravnoj, a neki na okomitoj ravni.

⁷ Osobno računalo doista ne narušava tradicionalnu ravnotežu između ljudi i prirode.

⁸ Predlažemo da se to načelo primijeni i u pristupu razvitku Lonjskog polja. To bi podrazumijevalo izradu prijedloga načina komuniciranja i oblika uključivanja domicilnog stanovništva. (Postojeće radiopostaje dobra su početna infrastrukturna pretpostavka.)

⁹ Radni emigranti velika su potpora svojim obiteljima u domovini, iako u općem razvojnom smislu ne moraju imati veću ulogu. Neka istraživanja međunarodne migracije pokazala su, naime, da se novac koji šalju emigranti koristi prije svega za gradnju kuća i druge vrste potrošnje, a manje za poslovne investicije. Stoga je važno da država različitim mjerama taj novac usmjeri prema ruralnom razvitku. (Reichert, C.: Labour migration and rural development in Egypt: a study of return migration in six villages. *Sociologia ruralis*, br. 1/1993., str. 42–60)

¹⁰ Samo usput spomenimo da se socijalni programi u mnogim zapadnim državama temelje na stvaranju uvjeta da u obitelj "uđu" dva pri-

hoda. To daje stabilnost obitelji i omogućuje prosperitet (školovanje djece, viši stambeni standard itd.).

- ¹¹ Ovaj proces poseljačenja sela završen je u većini zapadnoeuropskih zemalja 50-ih godina 20. st. Kao što se vidi na primjeru sela u Lonjskom polju, taj je proces još uvijek na djelu u nekim ruralnim područjima u Hrvatskoj.
- ¹² Na pitanje u Upitniku “Postoje li u Vašem mjestu ljudi koji se razumiju u stare lokalne zanate i proizvode i koji su to?” spomenuti su sljedeći zanati: kovač, stolar, drvodjelac, tesar, košaraš, pletač mreža, graditelj drvenih čamaca, krovopokrivač slamom, tkalac, graditelj drvenih kuća, kožar, bačvar, postolar, izrađivač narodnih nošnji, bravar, kolar, sepetar, pčelar.
- ¹³ Pretpostavljamo da će jedan od glavnih ciljeva nacionalne razvojne strategije biti prostorno ujednačen razvitak Hrvatske.
- ¹⁴ Priprema za prodaju proizvoda kućanstva, poljoprivrednih kao i nepoljoprivrednih, jedna je od mogućnosti samozapošljavanja.
- ¹⁵ Ovo, ukratko, znači da bi prostor Lonjskog polja morao osjećati državnu “intervenciju” i kroz Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo kulture, Ministarstvo zdravstva i Ministarstvo unutarnjih poslova.
- ¹⁶ Koncept je u svijetu poznat kao “Danish hen” (Danska kokoš) koja zoba na slobodnim neograničenim površinama te je stoga “sretna” dok proizvodi jaja. Takva jaja u širokoj prodaji postižu 50% veću cijenu od onih izašlih u “peradarnicima”.